

MINTAQA IQTISODIY TIZIMINI BARQAROR O'SISHI RIVOJLANTIRISHNING ASOSIY TAMOYILLARI VA TENDINSIYALARI

Tursunova Aziza Xoshimovna,
Qarshi davlat texnika universiteti Axborot
tizimlari va texnologiyalar kafedrası katta o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada mintaqah iqtisodiyotini davlat tomonidan tartibga solinishi uning tamoyillari, takomillashtirish usullari va mexanizmlari o'rganilgan.

Kalit so'zlar: mintaqah, mintaqaviy siyosat, mintaqah iqtisodiyoti, bozor, bojxona.

Kirish. Mamlakatimizda barqaror va samarali iqtisodiyotni shakllantirish borasida amalga oshirib kelinayotgan islohotlar bugungi kunda o'zining natijalarini namoyon etmoqda. Jumladan, qisqa vaqt ichida iqtisodiyotda chuqur tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirish, aholi daromadlarining o'sishini ta'minlash, samarali tashqi savdo hamda investitsiya jarayonlarini kuchaytirish, qishloq xo'jaligini isloh qilish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sohasini barqaror rivojlantirish, bank-moliya tizimi faoliyatini mustahkamlashda ahamiyatli yutuqlar qo'lga kiritildi. O'zbekistonning xalqaro iqtisodiy maydondagi nufuzi va mavqei sezilarli darajada va muntazam oshib bormoqda. Bunda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev tomonidan ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish strategiyasining puxta ishlab chiqilganligi, iqtisodiy

islohotlar maqsadi va vazifalari, amalga oshirish yo'llarining aniq va to'g'ri ko'rsatib

berilganligi bosh maqsad yo'lidagi yutuq va marralarning salmoqli bo'lishiga imkon yaratdi.

Asosiy qism. Bozor iqtisodiyoti rivojlanib va takomillashib borayotgan sharoitda hududiy mutanosiblikni ta'minlash masalasi muhim iqtisodiy ahamiyat kasb etadi, bunda davlat mutanosiblikni ta'minlashda bevosita va bilosita ishtiroki zarur bo'ladi. Ma'lumki, iqtisodiyotni boshqarishning tartibga solish usulida davlat o'zining ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy mexanizmlari orqali mamlakatda hududiy mutanosiblikni ta'minlashda faol ishtirok etadi. Mazkur paragrafda davlatning hududiy mutanosiblikni ta'minlashning iqtisodiy mexanizmlariga alohida e'tibor qaratamiz. Davlatning hududiy mutanosiblikni ta'minlashida iqtisodiy mexanizmlari tarkibining asosida moliya siyosati yotadi. Chunki, moliya siyosati-bu davlatning muhim faoliyati hisoblanib, moliyaviy mablag'larni shakllantirish va mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini inobatga olgan xolda ularni taqsimlash va samarali foydalanishga qaratilgan iqtisodiy munosabatlarning yig'indisidir. Davlat mazkur munosabatlarni amalga oshirish jarayonida bevosita hududiy mutanosiblikni ta'minlashga alohida

e'tibor qaratadi. Ta'kidlash joizki, davlatning moliyaviy siyosati mamlakatni iqtisodiy rivojlantirishni ko'zda tutadigan byudjet, soliq, bojxona va pul-kredit siyosatni o'zida mujassamalashtiradi. Mintaqaviy mutanosiblikni ta'minlashda moliya siyosatining asosiy yo'nalishi sifatida joylarda moliyaviy resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish, moliyaviy tizim sohalari o'rtasida qayta taqsimlash va nazoratni amalga oshirish bilan bog'liq moliyaviy munosbatlarni

tashkil etishga qaratiladi. Bundan tashqari, moliyaviy siyosatning asosiy yo'nalishi o'z maqsadiga ko'ra, byudjet, soliq, bojxona va pul-kredit siyosatlarini ham qamrab oladiki, bu davlatning o'z oldiga qo'ygan maqsad va vazifalarini to'laqonli amalga oshirilishiga bevosita yordam beradi. Jumladan, mamlakatda mintaqaviy mutanosiblikni ta'minlashda byudjet siyosatining asosiy yo'nalishlari sifatida byudjet tizimini moliyaviy ta'minlash, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga shart-sharoitlar yaratish, jamiyat a'zolarining kam ta'minlangan qatlamini ijtimoiy himoyalash, mamlakatning moliyaviy barqarorligini qo'llab-quvvatlash kabi masalalarni o'z ichiga oladi. Mamlakatda iqtisodiyotning shunday bo'g'inlari mavjudki, ular umuman jamiyat uchun zarur, biroq, korxona, tashkilot, xususiy tadbirkorlarning moliyaviy holatiga ko'rsatadigan manfaatdorligi to'g'ridan-to'g'ri sezilmaydi. Bular asosan hududiy mutanosiblikni davlat tomonidan tartibga solish mexanizmiga ta'sir ko'rsatuvchi asosiy omillardan biri bo'lib ham hisoblanadi. Bularning tarkibiga mamlakatdagi infrastruktura ob'ektlari, xom-ashyo va energetika tarmoqlari, fundamental fanlar kiradi, ular odatda korxona, tashkilot va xususiy tadbirkorlarga moddiy foyda keltirmaydi, lekin davlat hisobidan qoplash muddati uzoq bo'lgan katta miqdordagi kapital qo'yilmalarni talab qiladi. Shuning uchun ular to'liq yoki qisman davlat ixtiyoriga beriladi va iqtisodiyotning davlat bo'g'inini tashkil etadi. O'tish davri iqtisodiyotida davlat mulkini yoppasiga keng ko'lamda xususiylashtirilishi

natijasida davlat ulushi qat'iy qisqarishi, ma'lum jihatdan, bozor iqtisodiyotining bir shartidir. Biroq shunga qaramay, bu jarayonni uzoq muddatligi hamda xalq xo'jaligini qayta qurishda, tutgan muhim o'rnini hamda davlat tomonidan hududiy mutanosiblikni ta'minlashning bir ulushi sifatida hisobga olgan holda bozor munosabatlari tarkib topgan mamlakatlardagiga qaraganda ayrim muammolar hal etilmay qolayapti.

Shu o'rinda shuni ta'kidlab o'tish joizki, ijtimoiy ne'matlarni ishlab chiqarish va uni taqsimlash davlat bo'g'inining asosiy vazifasi hisoblanadi. Ijtimoiy ne'matlar – bu aholining ma'lum bir guruhlariga yoki butun jamiyatga taqdim etiladigan tovar va xizmatlardan iboratdir. Ularni bo'laklarga bo'lib alohida shaxslarga sotish mumkin emas, chunki buning oqibatida biror bir salbiy oqibatlarning rivojlanib ketishi asosida ushbu ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarning yoki xizmatlarning ichki bozordagi tanqisligi kelib chiqishi mumkin. Huquqiy tartib, davlat mudofaasi, atrof muhitni

asrash, kommunal xizmatlar, ijtimoiy dasturlar va shu kabilar ham ular tarkibiga kiradi va davlat tomonidan hududiy mutanosiblikni ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Ijtimoiy ne'matlarda ijtimoiy dasturlar sezilarli o'rin tutadi. Davlat ularni amalga oshirish jarayonida aholiga bepul ta'lim, sog'liqni saqlash, kommunal va boshqa xizmatlarni ko'rsatadi. Bu xizmatlarning ko'pchiligi bo'linishi va bozor tizimi orqali to'liq taqsimlanishi mumkin, lekin jamiyat rivojlanishi uchun bo'lgan ahamiyatini ko'zda tutib, ularni davlat o'z zimmasiga oladi va hududiy mutanosiblikni ta'minlashda asosiy vosita sifatida qaraydi. Shu yo'l bilan davlat iqtisodiyotdagi resurslarni taqsimlanishini muvofiqlashtiradi va daromadlarni qayta taqsimlaydi.

Yuqoridagilarning barchasi hududlararo mutanosiblikning bozor mexanizmlarini shakllanishi va rivojlanishida katta yordam beradi. Rivojlangan mamlakatlar tajribasi shundan dalolat beradiki, hududlararo mutanosiblikni ta'minlashda bozor mexanizmlari samaradorligini oshirishda davlat quyidagi iqtisodiy vazifalarni bajaradi:

- raqobatchilik shartlari va qoidalarini belgilash, unga sharoit yaratib berish;
- resurslar taqsimoti ustidan umumiy muvozanatlikni ta'minlanishini monitoring qilish;
- hududlararo transport kommunikatsiyasini shakllantirish;
- infrastrukturani rivojlantirish;
- hududlardagi kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub'ektlariga teng huquqiy imtiyozlar berish;

Umumiy holda iqtisodiyotni davlat tomonidan tartibga solishning asosiy maqsadi esa

quyidagilardan iborat.

1. Iqtisodiy va ijtimoiy barqarorlikka erishish.
2. Bozorni amal qilishi uchun qulay sharoit yaratish.
3. Iqtisodiy o'sishning barqaror darajasini ta'minlash.
4. Iqtisodiyotda tarkibiy o'zgarishlarni boshqarish.
5. Ijtimoiy taraqqiyotni ta'minlash.
6. Ekologik va demografik muammolarni hal etish va boshqalar.

Ushbu maqsadlarga erishish uchun esa davlat tomonidan mamlakat milliy iqtisodiyotiga turli

usullar va vositalar orqali aralashuvi talab etiladi.

Davlat tomonidan milliy iqtisodiyotga turli uslublar va vositalar orqali aralashuvi ma'lum jihatdan erkin bozor iqtisodiyoti shartlariga to'g'ri kelmasada, iqtisodiyotning ma'lum bir jabhalarida keskin salbiy muammolarning avj olib ketmasligi, hamda iqtisodiy ko'rsatkichlarning barqaror o'sishini ta'minlash uchun muhimdir. O'z navbatida davlatning iqtisodiyotga aralashuvini kamaytirish va iqtisodiy ko'rsatkichlarning barqaror o'sishini ta'minlash uchun iqtisodiyotda tizimli, ijtimoiy-

iqtisodiy jarayonlarning rivojlanishiga, ya'ni jamiyatdagi barcha sub'ektlarning o'zini-o'zi boshqarishi orqali rivojlanishini ta'minlashga katta ahamiyat berish kerak bo'ladi. Bu tizim albatta hududlararo bog'liqlikda bo'lishi ham

muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda hududlarda faoliyat olib borayotgan barcha korxonalarga ma'lum jihatdan bir xil soliq stavkalari qo'yilmoqda. Albatta faoliyat olib borayotgan korxonalarning ba'zilar davlat tomonidan amalga oshirilayotgan yirik dasturlarga (investitsion dastur, mahalliyashtirish dasturi va boshqalarga) kiritilgan bo'lib, ular boshqa korxonalarga nisbatan kamroq soliq to'lashlari yoki umuman soliqlardan ozod etilganliklarini ham ko'rishimiz mumkin. To'g'ri, bu vosita orqali mahalliy ishlab chiqaruvchilarni qo'llab quvvatlash mumkin,

lekin ma'lum jihatdan boshqa korxonalar bilan bir xil bo'lmagan sharoitni ichki bozorda yaratilishiga imkon yaratamiz. Shu sababli soliq tizimini yanada takomillashtirish darkordir va bunda hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy holatini inobatga olgan holda soliq stavkalari har bir hududdagi tashkilotlar (korxonalar) uchun turli xilda bo'lishiga ahamiyat berish ham maqsadga muvofiqdir deb hisoblaymiz. Bunday soliq tizimini yo'lga qo'yish ishlab chiqarish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sust rivojlangan hududlarda ushbu sohalar sub'ektlarini yanada

rag'batlantirishni ta'minlaydi. Mintaqaviy mutanosiblikni ta'minlashda davlatning aralashuvi bevosita katta miqdordagi mablag'larni talab qiladi. Davlatning valyuta rezervining kattaligi, uning to'lov qobiliyatning (tashqi qarzlarni to'lash qobiliyatining) yuqoriligi esa albatta mamlakatdan eksport qilinayotgan mahsulotlar va xizmatlar hajmiga bog'liqdir. O'z navbatida bu mahalliy ishlab chiqaruvchilarning mahsulotini eksportga yo'naltirilishini taqazo etadi va davlat tomonidan eksportni rag'batlantirishni talab qiladi.

Bularga qo'shimcha ravishda esa respublikamizda tashqi iqtisodiy faoliyatni rag'batlantirishga qaratilgan quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur deb o'ylaymiz.

- ✓ Tashqi iqtisodiy faoliyatni yanada erkinlashtirish.
- ✓ Tashqi iqtisodiy faoliyatni tartibga solishning notarif yoki ma'muriy tizimini ijobiy tomonga o'zgartirish yo'llarini ko'rib chiqish.
- ✓ Tarifli tizim samaradorligini har tomonlama tahlil va tadqiq etib, o'zgartirishlar kiritish.
- ✓ Eksport va import bojlarni maqsadga muvofiq holda belgilash yo'llarini ko'rib chiqish.
- ✓ Eksportni rag'batlantirish va xorijiy sarmoyalarni jalb etishga yo'naltirilgan soliq mexanizmini takomillashtirish va hokazo.

Mintaqaviy mutanosiblikni ta'minlashda davlatning iqtisodiyotga aralashuvi ma'lum jihatdan salbiy oqibatlarni ham keltirib chiqarishi mumkinligi sababli ko'proq

hududiy mutanosiblikni ta'minlashning bozor mexanizmlarini shakllantirishga ko'proq e'tibor qaratish katta ahamiyat kasb etadi.

Xulosa. Mintaqani ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini tartibga solishda sifatli analitik ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini tartibga solishda sifatli analitik (tahlil) va prognoz ishlanmalarni muhimligini hisobga olgan holda, viloyat iqtisodiyotini tahlil qilishda va prognozlashtirishda tuman-shahar-viloyat sxemasi bo'yicha pastdan yuqoriga tomon xarakatlanishga bag'ishlangan uslubiy yondoshuvlar tavsiya etiladi. Tavsiya qilinayotgan o'tishning asosiy qoidalari bo'lib, davlat manfaatlari ustunligiga rioya etish, barcha turdagi mulk va turli darajalarda xo'jalik yuritish uchun korxonalarga qulay shart-sharoitlarni shakllantirish, mintaqani bir butun, yaxlit sifatida yondoshgan holda, rivojlanishni kompleksligi va mutanosibligini ta'minlash hisoblanadi. Mintaqaviy statistikaning sifati va ob'ektivlik darajasini pastligi hisobga olgan holda, amaliyotda vaziyat, muammo va alohida hududlarni rivojlantirishni prognozlashtirish bo'yicha tadqiqotlarni olib borishda anketa so'rovi usulidan keng foydalanish taklif qilindi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. –T.: "O'zbekiston" nashriyoti. 2021-y. –461 b.
2. <https://dtai.tsue.uz/index.php/dtai/article/view/v2i424>
3. Вебер, А., Хоутеллинг, Г., Кристаллер, В., Куклинский, А., & Робсон, П. Теоретико-методологічні основи регіоналістики.
4. Tursunova, A.X. (2025). IQTISODIY BARQARORLIK VA GLOBAL IQTISODIY O'SISH SCHOLAR, 3(1), 59–62. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14784549>
5. Tursunova Aziza Xoshimovna, IQTISODIY BARQARORLIK VA GLOBAL IQTISODIY O'SISH
Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. –T.: "O'zbekiston" nashriyoti. – 2021-y. –461 b.
6. Тюнен И.Г. Изолированное государство. Москва, Экономическая жизнь.,
7. Вебер, А., Хоутеллинг, Г., Кристаллер, В., Куклинский, А., & Робсон, П. Теоретико-методологічні основи регіоналістики.